

AUTORIAUS ALEGORIJS DEKONSTRUKCIJOJE

Birutė Meržvinskaitė

Vilniaus universiteto Literatūros istorijos ir teorijos katedros docentė

Literatūros istorijoje ir teorijoje autoriaus klausimas yra vienas pagrindinių ir dažniausiai diskutuojamų. Jis siejamas su literatūrinio diskurso specifikos, santykio su fikcija ir tiesa, tekstualumo, subjekto, skaitymo ir intencijos problematika, kita vertus, su literatūros statuso, literatūros, kaip institucijos, socialinių, istorinių, teisinių aspektų tyrinėjimais. Neseniai pasirodžiusioje Andrew Bennetto knygoje „Autorius“, aptariančioje sąvokos sklaidą nuo romantizmo iki naujojo istorizmo, daroma išvada, kad kritikų susidomėjimą literatūra skatina autoriaus sampratos neapibrėžtumas, „nenugalimas autoriaus sugebėjimas pažeisti tekstualumo, prasmės, tikslo ribas“ (Bennett, 2005, 127).

Tradiciją sieti klausimą „Kas yra poezija?“ su klausimu „Kas yra poetas?“ įteisino romantizmas, suformavęs suverenios, iškilios autoriaus figūros vaizdinį, dominavusį iki praeito šimtmečio vidurio ir skeptiškai įvertintą poststruktūralizme. Radikalios abejonės subjekto mąstymo, tikslo ir kalbos integralumu, subjekto sugebėjimu kontroliuoti mąstymą, prasmę ir jos kalbinę raišką atsispindėjo teorinėse diskusijose apie autorių ir literatūros kūrinio interpretaciją. Tačiau autoriaus sampratos raida nėra vienkryptis tolydus judėjimas nuo autoriaus, kaip išskirtinės genialios asmenybės, sukuriančios unikalų kūrinį, monumentalizavimo link visiško jo paneigimo. Atidžiau pažvelgus galima teigti, jog autoriaus istorijoje nuolat kartojasi mir-

ties ir prisikėlimo ciklai. Autoriaus sampratos cikliškumo idėja išreikšta dažnai cituojamos Seno Burke's knygos pavadinime „Autoriaus mirtis ir sugrįžimas“ (Burke, 2004). Pastarųjų dešimtmečių polemikas apie autorių struktūrinę keletas opozicijų, žyminčių skirtingus reikšmės radimosi centrus. Šiame straipsnyje aptariamos autoriaus refleksijos, sulaukusios didesnio ar mažesnio atgarsio dekonstrukcijoje. Tai būtų teorijos, atskleidžiančios autoriaus intencijos / teksto prasmės, autoriaus / pasakotojo, realaus autoriaus / implicitinio autoriaus, autoriaus mirties / skaitytojo gimimo ir individualaus autoriaus / kultūrinės socialinės energijos opozicijų sklaidos ypatumus.

1. Autoriaus intencija / teksto reikšmė. Ši opozicija, kurios užuomazgų aptinkama rusų formalizme, aiškiausiai formuluojama Naujosios kritikos atstovų Williamo K. Wimsatto ir Monroe C. Beardsley'o chrestomatiniame straipsnyje „Intencionali klaida“ (*The Intentional Fallacy*, 1946). Straipsnio, nukreipto prieš autoriaus sureikšminimą teksto analizėje, išeities poziciją sudaro du teiginiai. Pirma, literatūros kūrinys yra ne subjektyvi autoriaus asmenybės ar biografijos išraiška, bet autonominis darinys, turintis savarankišką estetinę egzistenciją kalbos faktas. Antra, žodžių reikšmė yra jų vartojimo istorija, o autorinis, individualus vartojimas tėra žodžių reikšmių istorijos dalis. Intencija

Wimsattui ir Beardsley'ui yra mentalinis dydis, „savotiškas projektas arba planas autoriaus galvoje“ (Wimsatt / Beardsley, 2000, 85), kurį turi kiekvienas rašytojas, tačiau kūrinio prasmė negali būti redukuojama į išankstinį sumanymą. Mokslininkai neneigia autoriaus sąmoningumo ir intencionalumo. Intencija, anot „Intencionalios klaidos“ autorių, yra neišvengiama. Netinkamu ir nepatikimu kūrinio interpretacijos vertinimo kriterijumi ji tampa dėl savo neapibrėžtumo. Intencijos atšaukimas motyvuojamas pozityvistiskai: jei autoriui pavyksta realizuoti savo ketinimus, jie sutampa su tekstu, jei nepavyksta, ketinimai lieka ketinimais. Be to, pradinis sumanymas gali kisti. Jo neįmanoma rekonstruoti nei remiantis užtekstine medžiaga, pavyzdžiui, dienoraščiais, laiškais, interviu, kadangi tai – savarankiški tekstai, atskirti nuo analizuojamo kūrinio laiko intervalu, nei pačiu kūrinium, nes teksto prasmė apima ir jo skaitymo, suvokimo istoriją. Išspausdintas kūrinys, patekęs į literatūros ir kultūros erdvę, tampa atviras visiems, mokantiems kalbą, kuria jis parašytas. Kūrinys potencialiai suvokiamas visų ir todėl, kad jame kalbama apie žmogų, bendrą pažinimo objektą (*ten pat*, 87).

Šiuolaikinės literatūros teorijos požiūriu Wimsatto ir Beardsley'o straipsnis aktualus pirmiausia todėl, kad formuluoja klausimą „kas yra intencija?“. Dekonstrukcijoje atsakymo į šį klausimą ieškoma demontuojant intencijos ir veiksmo, mąstymo ir kalbos, tiesioginės, referentinės ir perkeltinės, figūratyvios reikšmės perskyras. Intencijos supratimas neatskiriamas nuo to, kaip suprantama sąmonė ir subjektas. Jei sąmonė laikoma kalbine, mentaline kategorija, o ne „idealia“, intencija tarsi įrašoma į tekstą. Nors ir netapdama prasmės telkiančiu tikslu, neatstodama teksto, intencija (ir subjektas) išryškėja būtent tekste, signifikacijos procese, metaforų ir metonimijų grandinėje. Paulio de Mano manymu, intencionalumo konceptas yra ne fi-

zinis ar psichologinis, bet struktūrinis, įtraukiantis subjekto aktyvumą. Subjekto empiriniai interesai svarbūs tik tiek, kiek susiję su intencionalumo struktūra. Savo paskutinėje paskaitoje, skirtoje Walterio Benjamino straipsnio „Vertėjo užduotis“ analizei, komentuodamas Benjamino siūlymą intencijoje išskirti kalbos žyminio (*das Gemeinte*) ir žymiklio (*Art des Meinens*) disjunkciją, de Manas sakė, jog „problema ta, kad nors prasmės funkcija (*meaning-function*) yra neabejotinai intencionali, toli gražu *a priori* (kursyvas – P. de Mano) neaišku, kad prasmės modusas, būdas, kuriuo aš reiškiu (*in which I mean*), yra kaip nors intencionalus“, čia pat patikslindamas: neaiškus tiek, kiek priklausomas nuo kalbos, kuri egzistuoja iki manęs (Man de, 1986, 87). Kitaip tariant, dekonstrukcijoje fenomenologinė intencionalumo pozicija įskaitoma, atšaukiamas tik siekis suteikti subjektui ir intencijai daikto stabilumą, nes nei autorius, nei skaitytojas, kuris, rašydamas apie kūrinį, pats tampa autorius, nepajėgūs kontroliuoti kalbos. Kalba kaip raštas ir savavališkas ženklas yra nesaties įkūnijimas; tekstas ką nors sako tik tada, kai „proziškas raidės materialumas“ fenomenologizuojamas, suteikiant raštui veidą ir balsą, adresuojamus „prieš“ tekstą, „iki“ teksto esančiam subjektui.

Jacques'as Derrida, ieškodamas kompromiso tarp intencionalumo ir antiintencionalumo, pasitelkia kartojimosi – iteracijos (Derrida pabrėžia šio žodžio kilmę iš sanskrito *itara*, *kitaip*) sąvoką, koreguojančią Johno Austino performatyvo sampratą. Diskurso galimybė būti pakartotam, kartotis, pasak Derrida, nepanaikina intencijos, kuri randa savo vietą kartojimų tipologijoje, tačiau jau nereguliuoja visos sakymo sistemos (Derrida, 2004, 100). Kartojimasis, struktūrinantis intenciją, atveria joje spragą, nurodydamas prasmės pradžios, ištakų neapibrėžtumą, versdamas abejoti autoriaus, kaip pradininko, absoliutaus prasmės šaltinio, suvokimu.

2. Autorius /pasakotojas. Imanentinės teksto kritikos atstovai Wimsattas ir Beardsley'is teorinius samprotavimus grindė poetinių tekstų analize, o pasakojimo ir pasakotojo teorijose dominuoja dėmesys prozos žanrams. Pasakotojo figūros funkcijos autoriaus sampratos požiūriu dvejopos. Pasakotojas atlieka autoriaus vaidmenį tekste, būdamas sakymo instancija. Kita vertus, jis akumuluoja literatūros fiktyvumą, tuo pat metu išpėdamas apie pasakojimo literatūriškumą. Savo ruožtu dekonstrukcijoje pasakotojo vaidmenį gali atlikti literatūros kritikas, reflektuojantis savo klaidžiojimus kalbos labirintuose. Anot de Mano, „aš“ neegzistuoja be fikcinės naracinės struktūros“ (Man de, 1986, 11). Bet koks pasakojimas yra savo paties perskaitymo alegorija, patenkanti į tiesioginės, referencinės ir perkeltinės, figūratyvios reikšmių dvigubos sąsajos (*double bind*) spąstus, užkertančius kelią supratimui. Knygos „Skaitymo alegorijos“ skyriuje „Skaitymas“, skirtame Marcelio Prousto romano „Prarasto laiko beieškant“ ištraukos analizei, neatšaukiamas skirtumas tarp pasakotojo Marcelio, alegorinės ir todėl naikinančios autorių figūros, ir Prousto iliustruojama pasakotojo prisipažinimo „daug vėliau supratau“ refleksija. Posakis „plus tard, j'ai compris“, gerai pažįstamas romano skaitytojams, tarsi užkalbėjimas persmelkia visą romano pasakojimą. Literatūros kritika šį „vėliau“ aiškina kaip literatūrinio ir estetinio pašaukimo išsipildymą, perėjimą nuo išgyvenimo prie rašymo, susiliejus pasakotojui ir autoriui. De Manas abejoja šiais aiškinimais, sakydamas, jog pasakotoją ir Proustą skiria neįveikiamas nuotolis, leidžiantis skaitytojui tikėti, kad tas „vėliau“ galbūt yra dalis rašytojo patirties. Anot jo, Marcelis niekada nebuvo taip toli nuo autoriaus Prousto, kaip tada, kai pastarasis privertė jį ištarti: „Laimingi suradę tiesą prieš mirdami, kuriems tiesos valanda išmušė anksčiau už mirties valandą, kad ir kaip arti ji būtų“ (Man de, 1979, 83). Skaity-

mo požiūriu romanas tampa pasakojimu apie reikšmės išsprūdimą ir apie sakomos tiesos negalėjimą sutapti su pačia savimi.

Pasakojimas, suprantamas kaip skaitymo alegorija, komplikuoja pasakotojo ir autoriaus, autoriaus ir skaitytojo santykio aiškumą. Alegorijos, susidedančios iš alegoremos (to, kas verčiama) ir alegorezės (vertimo strategijos), išieties pozicija – substancijos neigimas. Ji yra minties, mąstymo ir kalbos figūra, implikuojanti du laikiškumo aspektus: trukmę ir laikinumą. Alegorijai tradiciškai priskiriamas perkeltinės, figūratyvios ar paslėptos (būtina pasakyti, jog de Manas ypač dėmesingas šių, iš pirmo žvilgsnio sinonimiškų žodžių semantinių laukų nesutapimams) reikšmės aiškumas ir fiksuotumas. Švietėjišką alegorijos misiją (racionalizuoti, sisteminti mitinį diskursą) sužlugdo kitos kalbos figūros, ypač ironija. De Mano retorikoje ironijai, akimirkos figūrai, suteikiamas alegorijos priešpriešos, priešnuodžio vaidmuo. Straipsniuose „Laikiškumo retorika“ (*The Rhetoric of Temporality*), „Ironijos konceptas“ (*The Concept of Irony*) literatūrologas pabrėžia, kad ironiškas santykis nėra intersubjektyvus, kad tai pirmiausia santykis tarp žmogaus ir prigimties, nuo kurios jis savo sąmonėje atsiskyrė. Ironija apibrėžiama kaip susidvejinimas, sugebėjimas stebėti save kaip kitą asmenį, išjudinantis potencialiai begalinę sąmonės aktų virtualinę. Galimybę atsiskirti nuo savęs, įsteigiant „aš“ kaip kalbos ženklą ir empirinį „aš“ kaip empirinio pasaulio objektą, suteikia kalba. Empirinis „aš“, anot de Mano, yra neautentiškas, mistifikuotas, o ironiškas „aš“, egzistuojantis kalboje, šį neautentiškumą suvokia ir išreiškia. Kalba niekaip negali paveikti pasaulio, kuriame egzistuoja empirinis „aš“, kad panaikintų jo susidvejinimą ir neautentiškumą. Savęs kūrimo, kaip kalbos subjekto savo empirinio „aš“ naikinimo sąskaita, galimybės neribotos. Atvėrusi spragą subjekte, ironija jos ne-

užlygina, nes neįmanoma panaikinti skirtumo tarp kalbos ir gamtos pasaulių.

Paulio de Mano ironijos samprata, apimanti kalbos ir subjekto tapatumą, primena Derrida logocentrizmo kritiką. Viena vertus, pripažįstama, jog nėra jokio transcendentalaus signifikato, glūdinčio sąmonėje, be kalbos. Be kalbos nėra save suvokiančios egzistencijos. Kita vertus, pasirinkus kalbą, reikia prisiiimti visas kalbines savybes: nepastovumą, nesuvaldomumą, nebaigtumą, prasmės slinktis, reikia paklusti *différance*'o dėsniam. Tekstas taip pat pavaldus totaliems prasmės perkėlimams ir pakeitimams, kurių negalima sustabdyti kokia nors užtekstine nuoroda – autoriumi, intencija, skaitytoju. Kitaip tariant, kalba įsteigia subjektą ir prasmę, bet neužtikrina jų stabilumo, ji tik leidžia jais abejoti. Šis dvilypumas pasireiškia kaip performatyvinės ir kognityvinės, figūratyvinės ir referencinės kalbos dimensijų skirtis, sudrumsčianti referencijos skaidrumą. Tekste neįmanoma nustatyti taško, kurį būtų galima laikyti nukrypimo nuo referencinės užduoties pradžia, todėl literatūros, taip pat ir autoriaus, supratimas visada yra pasirinkimo dalykas.

Kita vertus, ironiją ir alegoriją ne tik atskiria, bet ir sujungia laikas, kaip pertrūkio, atstumo, skirtumo mediumas. Atskleisdama prasmės ir subjekto laikiškumą, ironija užkerta kelią paibaigai ir totalumui, o alegorija, tarpininkaudama tarp praeities ir ateities, tarp skirtingų kultūrinių situacijų, visada nurodo ankstesnį ženklą, kuris savo ruožtu referuoja kitą ženklą. Tačiau kito teksto skaitymas neišvengiamai reiškia jo naracijos pertraukinėjimus, istorijos skaidymą į akimirkas, fragmentus. Taip alegorija transformuojasi į ironiją. Jos abi demistifikuoja organiškumą ir mimetinę reprezentaciją. „Ironijos koncepte“ ironija vadinama „tropų alegorijos permanentine parabaze“. Apibrėžimas, demonstruojantis de Manui būdingą netikėto minties posūkio galią, sukuriama dekonstruojant

Fichte's subjekto filosofiją ir Friedricho Schlegelio poezijos, kosminės ironijos bei realiosios kalbos (*reelle Sprache*) sampratas. Ironija, anot de Mano, taip pat tropas, tačiau radikalus, apimantis daugiau nei kiti tropai, todėl nusipelnantis vadintis „tropų tropu“. Atlikdama performatyvinę funkciją, ironija išsina už tropo lauko ribų, tampa tropų alegorijos parabaze. Parabazė čia reiškia naratyvo pertrūkį, kai į jį įsiterpia autoriaus arba naratoriaus balsas, žvelgiantis tarsi iš šalies ir naikinantis fikcijos iliuziją, įliedamas į ją tikrovės faktų arba faktų, pretenduojančių į tikroviškumą. Ironija yra pertrūkis, kuris atrandamas kiekviename naracijos taške ir niekada nesibaigia. Taip ironija, nors ir redukuodama laiką į akimirką, pasirodo esanti ir metalbiška, ir istoriška. Jos metanaratyvinė (permanentinė parabazė) ir metatropologinė (tropų tropas) struktūros neatskiriamos nuo kalbinio pasakojimo (istorijos) refleksijos, atskleidžiančios istorinės patirties pažinimą kaip neautentišką ir neišsamų.

„Prarasto laiko beieškant“ pasakotojo ir autoriaus sąveikos problemos atžvilgiu ironija reiškstų skirtumą, pertrūkį tarp pasakotojo, kaip kalbinio ženklo, ir Prousto, kaip natūralaus gamtos pasaulio objekto, tačiau šis skirtumas nėra nei absoliutus, nei hierarchiškas. Ironiška tai, kad alegoriniam pasakotojui, autoriaus protagonistui, priskiriama funkcija atskleisti racionalių reikšminių konstrukcijų, taip pat ir autoriaus, ribotumą.

3. Realus autorius / implicitinis autorius. Amerikiečių literatūrologas Wayne'as Boothas sukūrė implicitinio autoriaus (*implied author*) sąvoką knygoje „Fikcijos retorika“ (*The Rhetoric of Fiction*, 1961), išdėstydamas ją deskripcijos ir interpretacijos probleminiuose kontekstuose, greta pasakotojo (fiktyvios sakymo instancijos) ir realaus empirinio autoriaus sąvokų. Kaip ir Naujosios kritikos atstovai, Boothas ra-

gina atsisakyti istorinių, biografinių, estetinių studijų ir sutelkti dėmesį į literatūros kūrinį kaip į retoriškai struktūrintą visumą. Retorinė orientacija numano komunikaciją tarp autoriaus, norinčio daryti įtaką, ir skaitytojo, reaguojančio į kūrinį. Implicitinis autorius – tai skaitytojų konstruojamas konceptas, vaizdinys, aprėpiantis teksto etinių ir emocinių verčių bei normų sąryšį, taip pat naratyvo elementų atrankos ir komponavimo strategijas, pagaliau reiškiantis visuominę kūrinio prasmę. Sąvokos neapibrėžtumą didina ir tai, kad implicitinis autorius dar vadinamas autoriaus „antruoju aš“ („the author’s second self“), „autoriaus paveikslu“ tekste (Booth, 2000, 143). Literatūrologai pripažįsta, kad prasminių klodų nevienalytiškumas daro implicitinio autoriaus sąvoką perteklinę ir klaidinančią. Šios sąvokos tikslingumu naratologijoje abejojo Gérardas Genette’as, pasiūlęs ją pakeisti ekstradiegetinio pasakotojo sąvoka, kuri taip pat išreikštų ironišką santykį su pasakojimu, bet visiškai nebūtų siejama su empiriniu autoriumi.

4. Autoriaus mirtis / skaitytojo gimimas. Pasiūšinimas autoriui kulminaciją pasiekia Rolando Barthes’o straipsnyje „Autoriaus mirtis“ (1967), vadinamame „ikonoklastinio poststruktūralistinio projekto sinekdocha“ (Bennett, 2005, 10), taip pat „Nuo kūrinio prie teksto“ (1971), „Teksto teorija“ (1973), knygoje „S/Z“ (1970) ir „Teksto malonumas“ (1973). Barthes’o poleminiuose svarstymuose apie autorių susilieja sinchroninis ir diachroninis aspektai. Viena vertus, teigiama, jog literatūra kaip raštas (*écriture*) neturi nei pradžios, nei apibrėžto šaltinio, nei pabaigos. Raštas yra beasmenė veikla, reiškianti kiekvieno balso, kiekvieno kilmės taško destrukciją, todėl į klausimą *kas kalba* galime atsakyti kartodami paskui Stéphane’ą Mallarmé, jog kalba, „veikia“ (*performe*) kalba, o ne „aš“, ne autorius. Kita vertus, išskiriami Naujieji laikai, anglų empirizmas, prancūzų racio-

nalizmas, reformacija, pozityvizmas – kultūriniai sąjūdžiai, kuriuose autorius buvo įteisintas kaip nepakartojamai individuali asmenybė, kūrinio prasmės atsiradimo ir integralumo garantas. Archajiškasis, neturintis autoriaus tekstas, pats produkuojantis reikšmes, anot Barthes’o, atgimsta XIX a. antrosios pusės moderniajame rašyme, kuriam „Autoriaus mirtyje“ paradoksaliai atstovauja garsūs autoriai Mallarmé, Proustas, Paulis Valéry, taip pat siurrealizmas. Radikalaus tekstualumo idėja įrodinėjama pasitelkus lingvistinę subjekto sampratą, anot kurios, „autorius viso labo tik tas, kuris rašo, o „aš“ niekas kitas, kaip tik sakantis „aš“: kalba pažįsta subjektą, o ne „personą“, ir šio subjekto, kuris anapus kalbos akto, jį apibrėžiančio, lieka tuščias, pakanka „aprepti“ kalbą, tai yra išnaudoti visas jos galimybes“ (Barthes, 2006, 59–60).

Tradicinio mąstančio, brandinančio sumanymą, kenčiančio, visagalio autoriaus, autoriaus – Dievo vaizdinio pakeitimo kalbiniu subjektu, beaistriu skriptoriumi, neturinčiu ontologinio statuso, bet disponuojančiu neaprepiamu žodynu, padarinys yra naujos teksto ir skaitytojo, kiekvieną kartą gimstančio kartu su tekstu, sampratos atsiradimas. „Autoriaus mirties“ pabaigoje teksto kūrimo ir suvokimo, skaitymo, sinchronijos ir diachronijos opozicijos panaikinamos mitiniu aukos ritualo motyvu – autorius aukojamas, kad gimtų anoniminis skaitytojas, neturintis biografijos, psichologijos, istorijos, pripažįstantis teksto, kalbos srauto begalybę ir interpretacijos neužbaigtumą.

Autoriaus ir skaitytojo būtinybė paklusti kalbos logikai, raštui, „visuotiniam tekstui“ skelbiama tais pačiais metais pasirodžiusioje J. Derrida knygoje „Apie gramatologiją“: „Rašytojas rašo, būdamas kalboje ir logikoje, kurių sistemos, logikos ir gyvenimo jo diskursas nepajégia visiškai įvaldyti. Jis gali vartoti tą kalbą ir logiką, tik tam tikru būdu pakludamas jų sistemai. Ir skaitymas turi visada atsižvelgti į šį

pačiam rašytojui nepastebimą santykį tarp to, ką jis valdo, ir to, ko jis nesuvaldo savo kalbos modeliuose. Šis santykis yra ne kiekybinis šešėlių ir šviesos, silpnumo ir galios pasiskirstymas, bet reikšminė struktūra, kurią kritinis skaitymas turi gaminti pats“ (Derrida, 1992, 101). Rašymo ir skaitymo suvokimo metodologinė prielaida bendra: transcendentinio signifikanto, metafizinės, istorinės, psichobiografinės realybės redukcija, pakeitimas ir papildymas tekstualumu, išreikšti garsiojoje frazėje „teksto išorės nėra“ (*Il n'y a pas de hors-texte*) (*ten pat*).

„Aš“ apibrėžimas kalbos produkavimo (lokucijos) sąvokomis, prancūzakalbėje tradicijoje įteisintas Emilio Benvéniste'o, dekonstrukcijoje išplečiamas mintimi apie dvilypį „aš“ santykį su individualumo ir universalumo kategorijomis. Būtent ambivalentiška konkretybės ir bendrybės, dalies ir visumos samplaika pirmojo vienaskaitos asmens formoje lemia, kaip teigia J. Derrida veikale „Esė apie vardą“, literatūrinio diskurso specifika, „pavyzdinę literatūros paslaptį“, sudaro sąlygas atsirasti literatūrai: „Literatūra prasideda tada, kai negalima nuspręsti, ar kalbėdamas aš kalbu apie kažką (apie patį daiktą, šį vieną, sau pakankamą), ar pateikiu pavyzdį kažko ar pavyzdį fakto, kad galiu apie kažką kalbėti, savo manieros kalbėti, galimybės kalbėti apskritai arba rašyti šiuos žodžius ir t. t. Tarkim, aš sakau „aš“, rašau pirmuoju asmeniu arba rašau „autobiografiniu“ vadinamą tekstą. Niekas nesugebės man rimtai prieštarauti, jei aš tvirtinsiu (arba manysiu), kad aš rašau ne „autobiografinį“ kūrinį, o *apie* autobiografiją, kurios pavyzdys yra šis tekstas. Niekas negalės man rimtai prieštarauti, jeigu aš sakysiu (arba manysiu ir t. t.), kad rašau ne apie save, o apie „aš“, apie kažkokį „aš“ arba apie „aš“ apskritai, pateikdamas pavyzdį: aš iš viso esu tik egzempliorius, pavyzdys“ (Derrida, 1995, 142–143).

Kalba ištrina skirtumą tarp mano ir kito „aš“. Tie patys žodžiai, tos pačios gramatinės formos

atlieka dvi funkcijas tuo pat metu. Subjektas kalboje – ir referuojantis, ir referuojamas. Literatūros privilegija ir dovana, anot Derrida, yra galimybė ekonomiškai ir ironiškai žaisti šiomis aporijomis, nutylėjimais bei neaiškumais.

5. Autorius / socialinė energija. Socialinės energijos, suprantamos kaip nekalbinis veiksnys, cirkuliacijos metafora grindžia literatūrinės komunikacijos modelį naujajame istorizme, kuriame autoriui priskiriama funkcija absorbuoti socialinio ir kultūrinio lauko energijas, suteikti pavidalus iš laikmečio siūlomos medžiagos atsirinktiems fragmentams, o individualus autoritetas, kūrėjo autonomijos idėja pakeičiama „numinotinio literatūros autoriteto“, kolektyvinės autorystės, socialinės būties sąvokomis.

Ironijos koncepte de Manas prisimena Schlegelio realiosios kalbos, laikomos mitologijos ir poezijos „pradžių pradžia“, palyginimą su aukso, turinčiu realią vertę. Vartojama kalba, cirkuliuojanti kaip ženklų žaidimas, primena popierinius pinigus, kurių vertė (reikšmė), kaip įprasta manyti, priklauso nuo vartotojų. Tačiau popieriniai pinigai, kaip ir vartojamos reikšmės, turi savybę nusidėvėti, pradėti funkcionuoti nepriklausomai, keisti šeiminingą. Jų vertė menkai priklauso nuo konkretaus vartotojo. Be to, popierinių pinigų ir vartojamos kalbos cirkuliacija nėra natūrali, ji veikia ne pagal gamtos pasaulio dėsnius. De Manas lygina istoriją su vertimu ir skaitymu. Vertimas ir skaitymas destabilizuoja originalą. Suteikdami jam kanoninę formą, jie kanonizuoja patys save ir sugriauna originalo savaiminio autoriteto iliuziją. Vertimas ir skaitymas analogiškai istorijai tiek, kiek istorija nesileidžia suprantama lyginant ją su natūraliais, organiniais procesais. Savo ruožtu istorijos, skaitymo ir vertimo santykiai taip pat nėra natūralūs, giminiški, jie yra sukuriami. Skaitymas ir vertimas, sudarantys istorijos, literatūros istorijos ir teorijos specifika, yra istorinės

patirties pavertimas griuvėsiais – defigūracija (*disfiguration*; de Manas pabrėžia kamieninio sando, žodžio *figure* – *veidas* (prancūzų k.) reikšmę), susidedanti iš užmaršties ir atminties, atstatymo ir griovimo, ištrynimo (*erasing*) (Mande, 1984, 112). Matome būdingą dekonstrukcijai gestą: skaitymas ir vertimas reiškia ir istorijos ar originalo kanonizavimą, ir savasties, autentiškumo sunaikinimą.

Derrida, komentodamas naujojo istorizmo ir dekonstrukcijos santykį, pabrėžė, jog naujasis istorizmas pelnė šlovę, priešindamas teorijai ir kurdamas karikatūrinę dekonstrukcijos, formalistinės, estetizuotos, abejingos politikai, užsidariusios kalbos žaidimuose, vaizdinį. Pavadinęs šį vaizdinį „fundamentaliu nesupratimu“, Derrida nurodo, jog esminis dekonstrukcijos ir naujojo istorizmo skirtumas glūdi skirtingame požiūryje į istorijos sampratą. Postuluodami istorijos tekstualumą ir teksto istoriškumą, „naujieji istorikai“, filosofo manymu, visiškai nesirūpina vartojamų sąvokų prasme, o istorija pirmiausia pasireiškia kaip kultūros, kalbos ir teorijos, institucijų, „teoremų“ istoriškumas. Istorijos, teksto ribų, konteksto sąvokų problematikos klausimas ne tik sugriautų iliuzijas restauruoti dokumentalizmą ir archyvizmą, bet ir parodytų visų *new* ir *post* reliatyvumą (Derrida, 1997, 56–58). Priešinimasis teorijai produktyvus, kai priverčia suabejoti objektyvumo galimybe, kalbant apie savivoką, pradžią, santykį su kitu, kai demonstruoja uždarumo, užbaigtumo (*clôture*) neįmanomybę.

Vienareikšmio atsakymo į klausimus, kas lemia ir kontroliuoja kūrinio prasmę ir interpretaciją, kas užtikrina literatūros autoritetą, šiuolaikinės teorijos nepateikia. Paminėtose opozicijose nelengva atpažinti klasikinės autoriaus sąvoką iki XX a. vidurio lėmusias charakteristikas: inspiraciją (autorius – nesąmoningas mediumas, įkvėptasis, *poeta vates*), kompetenciją (autorius – savo dalyko meistras, *poeta fa-*

ber), autoritetą (autorius individualumas nustelbiamas viršasmėninių kategorijų, pirmiausia kanono, kuriuo remiantis naujas autorius ir jo kūrinys legitimuojamas arba atmetamas), individualumą (nuo Aristotelio poetikos ir etikos laikų pabrėžiamas glaudus rašančiojo biografijos, charakterio ir kūrybos ryšys), stilių (autorius kūryba laikoma jo asmenybės raidos išraiška), intenciją (autorius kaip kūrinio supratimo norma), autorinę teisę (juridinis autoriaus modelis, sujungiantis ekonominį, teisinį ir moralinį aspektus).

Žvelgiant istoriškai, pirmųjų keturių charakteristikų užuomazgos siekia Antiką, trys paskutinės išsiskleidžia XVI–XIX a. (Jannidis, 1999, 4–7). Šiandien neginčytinas atrodo teiginys, jog esminius šiuolaikinės autoriaus sampratos pokyčius bene labiausiai paskatino praėito amžiaus pradžioje įvykęs *lingvistinis posūkis*, literatūrologijoje pasireiškęs imanentinės analizės suklestėjimu. Nepaisant pozicijų įvairovės, autoriaus debatuose galima išskirti dvejopą tendenciją – arba įrodinėjama, kad autorius priklauso nuo ideologijos, konvencijų, nesąmonybės, socialinių energijų, arba laikomas kalbos subjektu. De Mano nuomone, viena esminių problemų, taip pat ir literatūros teorijos nesėkmių yra mūsų nesugebėjimas apibrėžti, ką reiškia žodis „kalba“, nes kalboje slypi supratimui nepaklūstantys veiksniai. Lygiai taip pat mes negalime atsakyti į klausimą, kas yra žmogus (viename interviu de Manas užsimena apie „fantastinį elementą“ žmoguje). Nors tyrinėtojai nesvetima romantikų mintis, kad autentiškiausia kalbos esmės išraiška yra poezija, literatūros ir literatūriškumo redukciją į kalbą, paneigiant realybės principą dėl absoliučios fikcijos, jis vadina klaidinančia. Literatūros fiktyvumą lemia ne tikrovės nepripažinimas, bet neaiškumas, ar kalba funkcionuoja pagal fenomenų pasaulio principus. Apmątydamas kalbą klasikinio gramatikos, retori-

kos ir logikos triviumo kontekste de Manas pabrėžia, jog triviume svarbiausiu, bet nestabiliausiu elementu tampa retorika, pažeidžianti modelio pusiausvyrą. Retorikos nestabilumas pasireiškia tropų statuso neapibrėžtumu. Anot de Mano, tropai, nuolatiniai prasmės posūkiai, perkėlimai, pakeitimai sudaro kalbos esmę, itinamai demaskuojamą literatūroje.

Kitas kelias atsakyti į klausimą, kas yra autorius – autoriaus ir kūrinio santykio dekonstrukcija. Autoriaus ir kūrinio sąveiką de Manas atskleidžia pasitelkdamas Pigmaliono ir Narcizo mitus. Knygos „Skaitymo alegorijos“ skyriuje „Aš“ („Pigmalionas“), skirtame Rousseau'o lyrinės pjesės „Pigmalionas“ analizei, oksimoroniška kūrėjo ir kūrinio santykio sklaida nuskoma kaip iliuzijos, kad autorius, „aš“ ir kūrinys sutampa, žlugimas. Gamtoje skirtumas tarp savęs ir kito konceptualizuojamas subjekto ir objekto dichotomija, o meno kūrinys „egzistuoja kaip nedialektiška tapatumo ir kitybės (*sameess and otherness*) konfigūracija, pakankamai šiurpi, kad būtų galima pavadinti dieviška“ (Man de, 1979, 117).

LITERATŪRA

Barthes, Roland, 2006: *Das Rauschen der Sprache*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Bennett, Andrew, 2005: *The Author*, London and New York: Routledge.

Booth, C. Wayne, 2000: *Der implizite Autor*, F. Jannidis (hrsg.), *Texte zur Theorie der Autorschaft*, Stuttgart: Philipp Reclam.

Burke, Sean, 2004: *The Death and Return of the Author. Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh: Edinburgh University Press (I leidimas – 1992).

Derrida, Jacques, 1992: *Acts of literature*: ed. by Derek Attridge, London and New York: Routledge.

Derrida, Jacques, 1995: *On the Name*: ed. by Thomas Dutoit, Stanford: Stanford University Press.

Derrida, Jacques, 1997: *Einige Statements und Binsenweisheiten über Neologismen, Post-Ismen, Parasitismen und andere kleine Seismen*, Berlin: Merve Verlag.

De Mano veikaluose ne tik autorius, bet ir autobiografija aprašomi kaip skaitymo, suvokimo figūros. Tačiau ne mažiau svarbu tai, kad dekonstruojamas pats teiginys, jog literatūros teksto prasmė priklauso nuo skaitymo akto. Literatūra nėra skaidrus pranešimas, o pats pranešimas nesutampa su komunikacija. Skaitymas yra permainingas teksto ir skaitytojo atsispindėjimas. Jei tekstui priskiriama viena reikšmė, viena perspektyva, jis ir bus susijęs tik su vienu subjektu, kuris bando suprasti save kaip kitą skaitydamas. Kita vertus, tai leidžia de Manui paradoksaliai teigti, kad visi tekstai yra autobiografiški. Skaityti juos suprantant reiškia konstatuoti ryšį tarp abiejų skaitymo procese dalyvaujančių menamų subjektų, autoriaus ir skaitytojo, kurie vienas kitą apibrėžia, pakeičia ir papildo dėl refleksyvos substitucijos. Refleksijos metafora yra dvi poros veidrodžių, atspindinčių dvi poras subjektų: subjektas prieš tekstą – subjektas tekste; subjektas tekste – subjektas po teksto. Neiššifruojama veidrodžio metafora atskleidžia autoriaus įsteigimo, balso ir veido suteikimo ir ištrynimo specifiką dekonstrukcijoje.

Derrida, Jacques, 2004: *Die différance*, Stuttgart: Philipp Reclam.

Jannidis, Fotis, 1999: „Rede über den Autor an die Gebildeten unter seinen Verächtern“, F. Jannidis, G. Lauer, M. Martínez, S. Winko (hrsg.), *Rückkehre des Autors. Zur Erneuerung eines umstrittenen Begriffs*, Tübingen: Niemeyer Verlag.

Man de, Paul, 1979: *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*, New Haven: Yale University Press.

Man de, Paul, 1984: *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia University Press.

Man de, Paul, 1986: *The Resistance to Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Wimsatt, K. William, Beardsley C. Monroe, 2000: *Der intentionale Fehlschluss*, F. Jannidis (hrsg.), *Texte zur Theorie der Autorschaft*, Stuttgart: Philipp Reclam Verlag.

АЛЛЕГОРИИ АВТОРА В ДЕКОНСТРУКЦИИ

Бируте Мержвинскайте

Резюме

В статье понятие автора рассматривается в контексте проблематики чтения, способов раскрытия субъективности в языке и особенностей переоценки автобиографического жанра. В современных полемиках об авторе выделяются две тенденции. С одной стороны доказывается, что автор зависит от идеологии, различных конвенций, циркуляции социальной энергии, с другой стороны он предстает как исключительно языковая фигура. В деконструкции создаваемый концепт автора подразумевает неустойчивый компромисс между этими противоположными позициями. В исследованиях Жака Деррида автор прежде всего – субъект письма, наде-

ленный присущими письму неустойчивостью и неопределенностью. Поль де Ман реконструирует понятие автора с помощью риторических фигур – аллегории, метафоры, прозопопеи. Анализ категорий письма и риторики свидетельствует о том, что эпистемологию языка невозможно ни заменить, ни отменить эпистемологией субъекта. С точки зрения определения отношения литературы к факции и истине автор в деконструкции не является привилегированной фигурой – значение текста не исчерпывается сознательной деятельностью его создателя.

Gauta 2006-05-08

Priimta publikuoti 2006-06-19

Autorės adresas:

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: birute.merzviniskyte@filf.vu.lt